

ASTREA

DŽEJN STIVENSON

Prevela
Ksenija Vlatković

 Laguna

Naslov originala

Jane Stevenson
ASTRAEA

Copyright © Jane Stevenson 2001

Translation Copyright © 2006 za srpsko izdanje, LAGUNA

*Ova knjiga je posvećena
Hačinsonu, Bredšou, Ajreton, Smitu i
staroj dobroj stvari*

Tad kad svet poče da obiluje grehom;
Sve više mrzeći da živi ovde,
Međ zlim ljudima u kojima nema istine,
Astrea se vratila u raj, odakle je dovela svoj rod,
I sad tamo ima večno mesto.

Edmund Spenser, *Vilinska kraljica*, V, 1, XI

Ultima Cumaei venit iam carminis aetas;
Magnus ab intergo saeculorum nascitur ordo.
Iam redit et virgo, redeunt Saturnia regna,
Iam nova progenies caelo demittitur alto.

Sad nastupa poslednje vreme iz sibilskih pesama;
Veliki put obnove vekova.
Devica dolazi, i zlatno doba se vraća,
Barem novo dete, dole poslato s neba.

Vergilije, *Izabrane pesme* IV

NIGREDO

I

10. februar 1639.

Žena sedi na velikom prestolu, ispod baldahina, u sobi zastrtoj crnim baršunom. Zdepasta je, ima bujno poprsje i prava leđa kao konjanik. Obrazi su joj opušteni zbog preživljenih nesreća i godina, ali su kestenjaste oči bistre. Napolju se spušta sumrak na Forhaut, a u dvorani za prijeme nalik baršunastoj pećini obasjanoj prigušenom svetlošću sveća, naspram crne boje zastora i crne boje haljine ističe se meka belina ženinog lica, grudi i ruku. Na visokom čoveku koji stoji pred njom, odeven u fino crno učenjačko sukneno odelo, ništa se ne razaznaje osim bleštave beline jednostavnog, uštirkanog platna okovratnika i manžetni. Ruka u kojoj drži crnu šubaru od dabrovine nevidljiva je; dok čkilji u pomrčinu, ona skoro ne uspeva da mu raspozna crte lica, a kamoli izraz na njemu. Tek posle jednog naglog, brzog pokreta u pomrčini, ona uviđa, s iznenadnom nelagodnošću, da ga gleda pravo u oči. Okreće glavu na drugu stranu, namešta crni svileni šal preko ramena da je štiti od ledene jeze holandske zime, okreće prstenje.

„Ispričajte mi priču“, kaže mu, oborenog pogleda. Glas je neobičajeno mladalački za tako smirenu, dostojanstvenu priliku.

„Kakvu priču želite da čujete, Vaše veličanstvo?“, odgovara on. Glas mu je dubok i zvonak i, mada promukao, podseća na zvuk drvenog zvona.

Ona ga i dalje ne gleda, a kad progovori, glas joj zvuči čežnjivo. „Da li u Africi zaista postoje ljudi kojima glava raste ispod ramena?“

„Takve nisam sretao“, odgovara on ozbiljno.

„Oh, ponadala sam se da bi to moglo biti istina. Postoji izreka, zar ne? 'Ex Africa semper aliquid novi.'“

„Ako se ne varam, Plinije je to rekao. A možda i jeste tačna. Mnogo sam toga video u Africi što bi ovde izgledalo neobično a, bez sumnje, tamo postoji još mnogo čudnih stvari koje uopšte nisam video. Video sam Ojo Ile, grad u kome sam rođen, Igboho, Ifu, grad proročište, i El Minu, veliko portugalsko utvrđenje. Video sam Bornu i muslimanski Gao Songai, gde sam išao da kupim berberske konje za mog oca, kralja. Video sam džunglu i pustinju, ravnice i more, i životinje raznih vrsta. Ali svi ljudi koje sam viđao po Africi imaju građu kao ljudi bilo gde u svetu.“

„Šta je najčudnije što ste videli, doktore Pelagijuse?“

„Da mi je neko pričao, u vreme kad sam živio u očevoj kući, da je video vodu čvrstu poput kristala koja žari na dodir i po kojoj ljudi hodaju, rekao bih mu da je lažov. To je najčudnije što sam video.“

27. jun 1634. Veliki dan za Amsterdam, čedo mora. Jer upravo se tog dana u Holandiji najzad okončala prolećna plovidba iz jugoistočne Azije. Galebovi su veselo krešali iznad glava, a svetlost bleštala po vodi luke, razbijena u milion svetlucavih dijamanta. Ribari što love haringe ugledali su visoke brodove ubrzo pošto što su ovi ušli u Kanal, i obavestili nadležne u luci, tako da se jedan nestrpljiv grad sjatio na kej da ih dočeka. U veliku amsterdamsku luku uplovila su jedan za drugim tri ogromna broda duge plovidbe, tri gospodara kadra da umaknu pred beskrajnim vetrovima koji besne u pojasu između severoistočne obale Škotske i jugozapadne obale Norveške; manevrisali su u tom uskom prostoru sa spretnošću albatrosa u jezercetu, probijajući se uz vetar do luke između mora brodića što su im isplovili u susret. Kad je sidro konačno uz klopavanje spuštено, s pretrpanih dokova prolomio se uzvik odobravanja i iz Admi-

raliteta je ispaljena počasna paljba. U grad je stizalo bogatstvo jugoistočne Azije: došli su novinari, gurali su se rame uz rame s nadglednicima pristaništa, s ulagačima koji su nestrpljivo čekali da razgovaraju s kapetanom, sa džeparošima, trgovcima, suprugama, kurvama i običnim posmatračima.

Sledećih nekoliko dana, kako su novine pobedonosno izvestile, 326.733 amsterdamske funte bibera iz Malake, 297.466 funti karanfilića, 292.623 funte šalitre, 141.278 funti indiga, 438.082 funte sapanovine,* 219.027 komada plavog Ming porcelana iz Kine, još 52 sanduka s korejskim i japanskim porcelanom, 75 velikih vaza i posuda s ušeceranim slatkišima, 600 funti japanskog bakra, 241 komad japanske lakirane robe, 3989 nebrušenih visokokaratnih dijamanta, 93 kutije s biserima i rubinima (različite težine i vodenog sjaja), 603 bale persijske kuvane i rebraste svile, 1155 funti sirove kineske svile, 199.800 funti nerafinisanog šećera iz Kendija, i jedan slon i tigar bili su istovareni u dugačka lučka skladišta Istočnoindijske kompanije. Kako su novine prenele, ovo neverovatno blago javno je izloženo, pomodari, bogataši i trgovci sjatili su se poput lešinara. Ovako je zvanično zabeležen ovaj događaj: ovo su jasno utvrđene, obilno potkrepljene činjenice – zabeležene, na primer, u amsterdamskom *Courante uyt Italien en Duytschland* za 27. i 28. jun 1634, koji, budući da se obraćao čitaocima svog vremena, nije mogao imati povoda da nas obmanjuje.

O delatnostima Pelagijusa van Overmera u to vreme, s druge strane, svedoči jedino njegov lični dnevnik, napisan bezmalo trideset godina kasnije. Pelagijusova glavna preokupacija u tom spisu jeste da istraži kako se Božje providenje ispoljilo u njegovom životu. Ne beleži nikakve podatke, a materijalne činjenice pominje samo posredno, koliko da rasvetli jedva приметно Božje upravljanje njegovim poslovima. No, u meri u kojoj je moguće rekonstruisati događaje, mora biti da su se ovako odvijali.

* Sapan ili patang (*Caelaspinia sappan*), vrsta drveta. (Prim. prev.)

Tačan datum moguće je utvrditi povezivanjem dveju činjenica: da je iz Batavije doplovio samo jedan brod kojim je on mogao doputovati, te pominjanje neobične slučajnosti da je u Holandiju stigao u godini smrti palatinskog kneza izbornika, što će se dogoditi pet meseci kasnije, 19. novembra ujutru, 1634.

Dakle, zajedno s čuvenom raskošnom robom s tajanstvenog Istoka, i jedan neupadljiv komad brodskog tereta prokrčio je sebi put u čamac na vesla, i to nimalo lako, niz merdevine od užadi obešene uz visoki bok broda. Da je samo podigao pogled iz tog nesigurnog lakog čuna, smrtno opasnog zbog svoje skoro potpune neprimetnosti među moćnim brodovima, Pelagijus bi na pristaništu zapazio more širokih lica plavokosih Holanđana, kako izgaraju od znatiželje koja se ni na koji način nije odnosila na njega. Ali možda je Pelagijusovo najsnažnije osećanje bilo olakšanje. I mada je prvi put u životu plovio kao putnik, uživajući u pristojnoj udobnosti, a ne kao okovani rob u smrdljivom paklu potpalublja, posle nekoliko meseci provedenih na moru sigurno mu je bilo drago da oseti tlo pod nogama. Kad se jednom domogao luke, nije privlačio mnogo pažnje. Visok, skromno obučen, sredovečan crnac nije predstavljao neobičan prizor za Amsterdam, u kome su bogataši crnu poslugu već počeli da smatraju pomodnim dodatkom domaćinstvu: već ih je bilo dovoljno da ne privlače pažnju, a još nedovoljno da izazivaju neprijateljstvo.

Bilo je čak moguće, mada malo verovatno, da se i Elizabeta nalazi na pristaništu. Doplovljavanje flote bio je događaj, a i nju su, poput svake druge plemkinje, zanimali orijentalni biseri i svila: vesti su stigle do njene palate u Hagu mnogo pre no što je flota zaista pristala. U junu je već prošlo punih šest meseci otkad je knez izbornik Frederik otišao u pohod na Nemačku; moguće je da je rado iskoristila priliku da kratkim izletom prekine lagodnu jednoličnost svojih dana.

Pelagijus se, dakle, iskrcao u Evropu a da ničim nije privukao pažnju javnosti. U unutrašnjem džepu imao je nešto zlata

a, zašivene u pojas, i nekoliko dragih kamenova, bisera i safira; dva mornara kojima je platio da mu budu nosači poneli su mu knjige i malo odeće. Imao je još i pismo preporuke, dragoceno skoro koliko i safiri, ali ne i predstavu kuda se uputio.

U njegovoj se pripovesti ne pominju ovi prvi dani, iako mu se Holandija sigurno morala činiti veoma neobičnom posle dva-deset ili više godina provedenih u jugoistočnoj Aziji. Bilo je rano leto, pa sigurno još nije osećao jezu, a nesporno mu je bio veoma blizak i arhitektonski stil, visoke kuće ravnih fasada, s velikim prozorima i strmim zabatima, budući da su najvažnije građevine u Bataviji, sedištu Istočnoindijske kompanije u Indoneziji, bile podignute u holandskom stilu. Grad je čak 1621. dobio i sistem kanala kojim je voda iz Kilivanga dovodena u varoš prema pravom holandskom običaju, pa mu je i ovaj delić gradskog prizora sigurno morao biti poznat. Amsterdamski Prinsenhraht je bio veći od Tajhershrahta, naravno, a kuće načičkane duž njega prostranije od onih u kolonijalnoj Bataviji, ali suštinski su bili slični.

Ipak, bez obzira na ove podudarnosti, razlike, koje su svaka-ko bile neizbežne, nemilosrdno su ga pritiskale sa svih strana: prilično suv vazduh, oštar miris katrana, dim od uglja, smrad odvodnih kanala, konji i nepoznat miris koji su širili oko sebe; nepristajanje ljudi, očigledno čak i posluge, da nose teret na glavi; bela lica svuda unaokolo. Pozadinska graja: oštri krici galebova, vedro zviždukanje čvoraka, zadovoljno gugutanje golubova, zvuci koje neko vreme nije ni povezivao s pticama, i na sve strane oštri holandski glasovi, nepomešani s kineskim, javanskim ili malajskim.

Dakle, Pelagijus ili majnher Van Overmer, kako je bio poznat, čovek s okeana, nekako je pronašao mesto u kočiji koja je išla za Lajden. Sasvim je verovatno da je tom prilikom bio nečuvano nasamaren, kao i da je boja njegove kože izazivala bezobrazne opaske, ali on je rešen da ništa od toga ne spominje. Jer, dok se sporo, neudobno i smrdljivo vozilo kotrljalo prema Lajdenu,

dosadnom fabričkom gradiću u provinciji, malo dalje ka unutrašnjosti od Haga, Pelagijus je pravio poslednje korake ka ispunjenju želje svog srca. Više nije bio mlad i mnogo je vremena proživio kao rob, isuviše da bi i dalje snevao o životu koji bi mu doneo velike događaje. Budućnost pred njim sama po sebi donosila je nadu kakvu nije imao još otkad je odveden iz Afrike. Pošto je predao svoje pismo rektoru Univerziteta, jednom krupnom i genijalnom čoveku, koji se kao kroz maglu prisetio Pelagijusovog zaštitnika iz studentskih dana, uspešno je, u svojstvu studenta, primljen na Teološki fakultet, što je bio prvi korak ka tome da postane protestantski sveštenik. Pridružio se porodičnom krugu Johanesa Sambukusa, profesora teologije i pisca dela *De Tertio et Quarto Regno in Prophetia Danielis*, opširnog i učenog tumačenja Knjige proroka Danila, i tako otpočeo svoje studije.

Namera mu je bila da se, pošto dobije diplomu iz teologije, i grčki i jevrejski doda spisku jezika kojima je već bio ovladao (joruba jeziku, holandskom i latinskom, uz poneku reč arapskog, bantamskog, portugalskog i škotskog), vrati u Bataviju kao potpuno samostalan kalvinistički propovednik. Pelagijus se preobratio ubrzo po prispeću u holandsku koloniju, i vera je bila nešto najdragocenije što je posedovao. No, postalo mu je jasno da je dobrobit istinske vere u koloniji dovedena u pitanje usled pomanjkanja obrazovanog sveštenstva, spremnog da obavlja službu u tropskim uslovima; zato se i Pelagijusu, baš kao i njegovom zaštitniku Robertu Komridžu, činilo da je rukopoloženje put koji mu je pokazala Božja ruka. Osim toga, ono mu je obećavalo budućnost, dostojanstvo, nezavisnost. A to nije bilo malo za čoveka koji je više od dvadeset godina proveo kao rob.

Bio je dovoljno dobar student da ne izaziva nikakve primedbe. Bezmalobli tri godine ime mu se uzorno pojavljivalo u kratkim beleškama univerzitetske uprave, da bi tokom treće godine nestao. Radi objašnjenja Pelagijusovog nestanka i njegovih ose-

ćanja povodom toga, neophodno je okrenuti se njegovoj ličnoj pripovesti. „In tertio anno meae novitiat, Dominus me probat, et temptavit oboedientiam meam. Haud voluntate mea, Lugduni exii. Nam patronus meus, subito revertens in Europam, me vocavit ad Hagiam ut eum adjutaverim...“ Mada nam ne saopštava kako se pri tome osećao, lako se može zaključiti na osnovu reči *haud*: s mukom, teško. U pitanju je ona vrsta reči koju upotrebljavaju ljudi naviknuti da daju umerene iskaze, ili da odmereno saopštavaju ono što je važno. „Teško da je u pitanju bila moja želja da napustim Lajden. Moj zaštitnik, koji se iznenada vratio u Evropu, pozvao me je u Hag da mu pomažem.“

Pelagijus je, u svojoj urednoj i praznoj studentskoj sobi u Sambukusovoj kući na lajdenskom Herenhrahtu, iznova premećao pismo po rukama. Ono je značilo smrt svega što se nadao da će postati i da će postići u ovom drugom delu života. Ali Komridž je Pelagijusa izbavio od krajnje bede ropstva, krstio ga i priveo Bogu, prihvatio bezmalo kao rođenog sina i, u meri u kojoj mu je to zakon dozvoljavao, oslobodio ga. No, pravna je strana bila sporedna: bez obzira na Pelagijusov zakonski položaj i jorupski moralni sistem, koji ga je oblikovao, kao i evropski osećaj za pravdu i obavezu, koji je usvojio u Bataviji, govorili su mu da ne sme poreći Komridžovu volju. Ali. Ali, mislio je Pelagijus gorko, dok je lutao nepoznatim putevima uma, a poznati se užas ropstva ponovo obmotavao oko njega, šta je s Božjom voljom? Nadao sam se, nameravao sam da se vratim u Bataviju da sprovedim Božje delo. Osećam li jasan poziv na neposlušnost? Spustio je pismo pored sebe i kleknuo kraj krevena, naslonivši čelo na sklopljene ruke. „Ako ko dođe k meni a ne mrzi na svojega oca, i na mater, i na ženu, i na djecu, i na braću, i na sestre i na samu dušu svoju, ne može biti moj učenik.“ Dugo je klećao, razdiran tihom patnjom. Jesu li ovo reči Božje koje bi trebalo da sledi? Mućilo ga je Isusovo upozorenje: da li to iz njega progovara volja ili dužnost? Konaćno mu se činilo da jasno vidi svoj put: ako je volja Božja da se vrati u

Bataviju, onda će, na kraju krajeva, ona biti spojiva s njegovim odazivanjem Komridžovom pozivu. U suprotnom, možda se neka, zasad nedokučiva namera skriva u srcu vremena. I onog časa kad mu je ova misao pala na pamet, Pelagijus je znao da je izgubljen.

Nedelju dana bilo mu je potrebno da se razreši obaveza u Lajdenu. Objasnio je okolnosti profesoru Sambukusu, koji je pokazao prilično žaljenje i pozeleo mu mnogo sreće u budućnosti, izmirio je račune, spakovao se, unajmio konja i otišao u Hag. Na čisto osećajnom nivou, bilo je prijatno ponovo jahati, naći se napolju na svežem vazduhu, ali to je osećanje samo po sebi budilo potištenost u njemu: iskoristiti na najbolji način neočekivane i kratkotrajne užitke bila je duševna navika koju je imao kao rob, kad nije bilo ničeg drugog što bi ga spaslo od očaja. Kao slobodnom čoveku, čoveku s nadom, nisu mu bili potrebni takvi trenuci. Dok se sa severa na umornom, starom, iznajmljenom kljusetu lagano približavao Hagu, put pred njim bio je nepogrešivo prav, s obe strane nasipima odeljen od ravnice i s velikim otvorenim nebom iznad. No, u tački gde se gubio na horizontu, činilo se da iščezava u šumi. A onda je postepeno, između drveća, Pelagijus počeo da razaznaje crkvene tornjeve, vetrenjaču, a nešto kasnije i nepravilne obrise velikih kuća i odsjaj vode. Utisak divljine bio je obmana: ispostavilo se da drveće raste u pravilnim linijama, zaklanjajući bašte, tržnice, obale kanala. Kad je konačno stigao u varoš – mada Hag nije bio čak ni to, znao je Pelagijus, već, zvanično govoreći, najveće selo u Evropi, bez gradskog statusa koji je Holanđanima bio tako drag – konja je ostavio u dogovorenoj gostionici, rastavši se uz izvesno olakšanje od sirotog kljuseta pre nego što je crklo, i raspitao se za putokaz.

Nije bilo teško slediti uputstva. Poput mnogih kuća u Holandiji, i ova u kojoj se njegov zaštitnik smestio bila je obeležena znakom. Tražio je Grote Vis, koji se nalazio blizu Grote Kerka, i

za manje od pola sata našao se pred neobičnim vratima u Hagu, iznad kojih se na glavnoj gredi ljuljao izlizani bakarni kit.

Vrata je otvorila mršava Holandanka s metlom u ruci, čije je oronulo lice bilo prerano ostarelo od briga. Naklonila mu se piljeći u njega, skamenjena od strahopoštovanja koje su, čini se, podjednako izazivale njegova crna propovednička odora i njegova crna koža. Kad je uspela da se sabere, i on se raspitao za Komridža, bez reči mu je pokazala stepenište, strmo poput brodskog, i nestala u oblaku sapunice, cedi i poštenog znoja kućanice, zadihano izustivši: „’Đenja, majnher!“ Prešao je tri podesta do stana u potkrovlju i ponovo je pokucao na vrata.

Poznati glas dreknu: „Napred, napred!“ Na taj zvuk Pelagijus oseti kako se niti starih sećanja poput mreže sklapaju oko njega. Komridž je radio stojeći, kao što je oduvek voleo, za stolom s visokim nogarima, postavljenim ispred prozora radi što boljeg osvetljenja, koje je njegovu svilenkastu, zapuštenu sedu kosu pretvaralo u igličast oreol. Bar za glavu niži od Pelagijusa, radoznalo ga je pogledao ispod gustih, zamršenih sedih obrva. „Eto, stigao si, znači. Vidim, nisu te morili glađu.“

Pelagijus se osvrnu oko sebe, tražeći mesto gde bi odložio tešku uprtinjaču, ali sve su površine u sobi već bile zauzete: spustio ju je pored vrata. Ostatak prtljaga doneće nosač naknadno. Naravno, nije trebalo očekivati ni reč zahvalnosti ili dobrodošlice. Komridž nikad nije bio sklon takvim izlivima, ali nakon tri godine razdvojenosti, Pelagijusu se sledilo srce kad je izostao svaki pozdrav. Izenada ga pogodi još jedna misao. „Da li je i gospodarica Ana s vama, gospodaru Komridže?“

„Umrla je, sirota cura. Umrla je od groznice. Njen me je otac jurio kako bi se domogao njenog jadnog tela zbog tih svojih paganskih obreda – te Su Ming ovo, te Su Ming ono – sve dok nisam izgubio živce. Rekao sam mu otvoreno, Pelagijuse, momče. Čerka ti je dobila kršteno ime Ana pošto je živela sa mnom kao hrišćanska supruga, a umrla je s Isusovim imenom na usnama. Neka me đavo nosi ako prestanem da brinem o njoj sad kad

je umrla. Sahranjena je na protestantskom groblju, s pristojnim spomenikom tamo gde leži.“

„Žao mi je, gospodaru.“

Komridž, kao što mu je oduvek bilo svojstveno, odbi da prihvati sažaljenje. „Svejedno je, momče. Božja je volja bila da nemamo dece koja bi nas nadživela, te tako nije više bilo nijednog razloga da ostanem na Istoku. Tad mi se učinilo da sam pozvan da se vratim i javnosti predstavim svoj rad.“

Pelagijus priguši uzdah. Na čuvenom delu *Theatrum Florae Indicae, aut Panarion contra omnes noxias Asiaticas – Katalog biljaka jugoistočne Azije, ili Priručna apoteka protiv svake azijske bolesti* – radilo se, prema najumerenijim procenama, već tri decenije. I njemu je samom oduzelo preko dvadeset godina života, tokom kojih se neumitno sve više usložnjavalo, budući da nije bilo podvrgnuto nijednom sistematskom načelu, čak ni onim Paracelzusovim, koga je Pelagijusov gospodar proglasio nadahnućem za svoje životno delo. Trošna soba po kojoj se Pelagijus osvrtao nosila je crni pečat Komridžove marljivosti: neuredne hrpe papira i herbarijuma – još neuredniji albumi s osušenim biljkama – bili su razbacani svud unaokolo. I pored sve svoje učenosti i zanosa koji se graničio s jednomljljem, starac nije bio sposoban da napravi bilo kakav red. Jedno je bilo potpuno jasno, mislio je Pelagijus dok se osvrtao po sobi, šta će biti njegovo mesto u tom poduhvatu. Na pamet mu pade Jakov; Jakov je sedam godina služio da bi dobio Rahilju i, pošto mu je tast na prevaru dao njenu sestru Liju, bio je prinuđen da odsluži još sedam godina. U njegovim srednjim godinama ostvarila se Božja namera, ali, zapitao se iznenada Pelagijus, koliko li je Jakov bio ogorčen na početku drugog niza od sedam godina? Kako li se osećao dok je ponovo prihvatao ropstvo, u času kad je samouvereno očekivao slobodu sa svojom voljenom? Kako je zapisano u Bibliji, Bog mu nije poslao nijednu reč utehe. Nada, reče Pelagijus samom sebi. Strpljenje. Vera u Božje name-re. „Gospodaru Komridže“, upita on, „gde ću ja spavati?“

„Zamislio sam se. Pođi sa mnom. Imam jedan sobičak za tebe.“

U nedeljama koje su usledile obistinili su se Pelagijusovi najgori strahovi. Um mu je bio bistar i sređen i, posle dve godine učenja grčkog i teologije, iskustvo i vežba još više su razvili njegove sposobnosti za organizovanje i razvrstavanje podataka. Ali stepen nereda s kojim se suočio bio je dovoljan da obeshrabri i najodlučnijeg.

Negde ispod čitave gomile sitnica oduvek se krila i još se krije naučna teza. Komridž je bio sledbenik filozofa hemičara Teofrastusa Bombastusa, poznatog kao Paracelzus. Želja i name-ra bile su mu da Paracelzusovu doktrinu označavanja primeni na nepoznatu floru Istoka. Tajanstven biljni svet indonežanske džungle, koji se divlje razmnožavao, trebalo je potčiniti evropskoj logici. Uveli listovi, samo senke nekadašnjeg rastinja, koje je Pelagijus prelistavao u albumu, čuvani su kao podsetnici na oblike i osobenosti biljaka, jer je, prema Paracelzusovoj doktrini označavanja, svaka biljka u svom spoljašnjem značenju trebalo da nosi svoje unutrašnje vrline i primenu za potrebe ljudi. Komridž je nastojao da stvori jednu sveobuhvatnu farmakopeju Istoka, koju bi zasnovao na načelima stečenim u mladosti na medicinskim fakultetima u Lajdenu i Lajpcigu. Mango sa srcolikim, crvenkastim plodom sigurno mora biti dobar za srce, to je bar bilo očigledno. Ali muškatni oraščić, skriven u crvenom plodu, koristan je – za šta? Na jednom mestu Komridž ga je povezivao s bubrezima umotanim u zaštitni omotač od masti, a na drugom s testisima bezbedno smeštenim u skrotumu. Šta je tačno? Pelagijus, koga je Komridž tako često slao da za retkim biljkama traga po džungli, gde su u zoru tigrovi režali i urlicali – džungli koja se prostirala do samih zidina Batavije, kao da ni Holandani ni njihov plan uredne kolonizacije uopšte ne postoje – otkrio je kako ga podilazi jeza od zastrašujuće sumnje u intelektualne osnove poduhvata koji mu je izjedao život.

Tražeci biljke za Komridža, Pelagijus je razgovarao s Bantamcima, malim, stidljivim, plašljivim ljudima, koji su mu dosežali do brade, i objašnjavao im, pomoću nekoliko reči njihovog jezika što ih je znao, a koje je dopunjavalo nekoliko reči holandskog što su ih oni znali, šta traži i, koliko je to bilo moguće, zašto. Bilo mu je jasno da oni imaju sopstvenu jasnu predstavu o tome za šta su pojedine biljke dobre, a za šta nisu. U Africi je naučio da poštuje mudrost lovaca glede biljaka i životinja, pa je bio sklon osećanju da je znanje Bantamaca nešto što treba uvažavati. Komridžova uverenost u zadovoljavajuću primenu evropske teorije izvan Evrope bio je stav održiv, kako je Pelagijus sve jasnije uviđao, samo zahvaljujući tome što ovaj nikad nije izašao izvan zidina Batavije. Pelagijus se isuviše dobro sećao jednog razgovora, od pre dobrih deset godina, u kome se odvažio da Komridžu izloži sređen prikaz ove zamisli. Starac je bio podsmešljiv.

„To je jednostavno stvar logike. Tvrdnja je istinita ili nije. Bog je u svakom kraju sveta morao posejati i lekovito bilje koje odgovara tom području. Njegova blaga i očinska briga obuhvata sva Božja stvorenja, u to možeš biti uveren. Sigurno je da naše evropske biljke nisu tako delotvorne ovde, gde je sama voda drugačija, a vazduh svakim udahom donosi drugačije uticaje. Ali zato mora biti moguće pronaći podjednako delotvorne biljke, prilagođene klimi, vodama, podneblju, vremenskim uslovima i godišnjim dobima Istoka. Ovi jadni glupavi Bantamci ne znaju za Boga, pa zašto bi onda razumeli njegovo delo? Priznajem ti da s vremena na vreme možda imaju pravo, ali imaju pravo bez nauke. Na šta si mislio, momče?“

„Na primer, đumbir, gospodar. Bantamci dosta polažu na njega. Tvrdi da zagreva i da štiti srce od hladnoće i vlage. Verujem da su u pravu, na empirijskim osnovama.“

„Je l' tako? Pa, dobro, možda i jesu u pravu. Seti se reči našeg učitelja Paracelzusa.“ Rasprava se odvijala u Komridžovoj sobi s uzorcima biljaka, na prvom spratu njegove kuće na Tajgergrahatu u Bataviji, prostranom stanu s prozračnom terasom isprese-

canom stolovima od bambusa i ratana, na kojima su se jedne biljke sušile pritisnute nečim ili u ćupovima s finim srebrnastim peskom, a druge privremeno rasle u posudama, čekajući da ih iščupaju. Komridž je otključao crveni lakirani ormarić u kom je čuvao svoje blago, izvadio podebelo folio izdanje umotano u pergament i, pošto ga je smestio na sto s visokim nogarima pored otvorene terase, počeo ga listati. „Razmotri samo ovaj odlomak iz njegove *Liber de imaginibus*: 'Ako pogledate satirov koren, zar vam se neće učiniti da ima oblik muškog polnog organa? Ko to može poreći? Otud čarobni pronalazak i otkriće da on muškarcu može povratiti muškost i strast. A kad pogledamo čičak, zar njegovi listovi ne žare poput iglica? Zahvaljujući ovom znaku, magijska veština nam otkriva da ne postoji bolja biljka protiv unutrašnjeg žarenja.' Ako su životinje u stanju da namirišu biljku koja će im izlečiti neko oboljenje, zašto onda i siroti Bantamci ne bi znali šta im čini dobro. Ali *hemičari*, kao što smo mi, moraju uzeti u obzir moći i vrline biljke đumbira. Ne smemo se povesti za njihovim znanjem, koje ne otelovljuje ni nauku ni božansko vođstvo. Paracelzus nam ukazuje na to da boju biljke razmatramo kao ključ za razumevanje njene prirode. Koje sve boje postoje na đumbiru?“

Pelagijus se duboko zamislio nad ovim pitanjem. „Koren je svetao, stabljika žuta iznutra. Kad je sasvim svež, vrh mu je ble-docrven. Cvet je svetloljubičast.“

„Koje su osobenosti žute i ljubičaste?“

„Žuta je boja sunca, zlata. Ljubičasta je boja kraljeva.“

„Znači, u pitanju je biljka s kraljevskim uticajem. Poput sunca, ona greje i hrani; ona vlada kraljem našeg tela, a to je srce. Bantamci su išli u dobrom pravcu, ali tek sad možemo da razumemo.“

Pelagijus uzdahnu i, zavukavši šake ispod pazuha da ih zagreje, zamisli se nad hrpama papira pred sobom. Čim je dopustio sebi da mu se ovo sećanje uvuče u glavu, počeo je mrzeti debele, bezoblične nabore tkanine u koju mu je telo bilo umotano.

Vlažna vrelinu Batavije bila je previše daleka uspomena da bi je mogao prizvati, ali dok se prisećao razgovora, obuzelo ga je nostalgично žaljenje za čistim i udobnim lepršavim košuljama i kratkim pantalonama koje je u to vreme nosio. S naporom je misli prebacio u sadašnjost. „Gospodaru Komridže, jeste li i dalje rešeni da za *Theatrum* opisujete biljku po biljku?“

„To bi bilo zgodno, svakako, samo da li je i logično?“, reče Komridž neodlučno. „Čovek je mera svih stvari, možda bi bolje bilo da se povedem za antičkim obrascem *homo microcosmus*, i da materijal ređam prema ljudskom telu i njegovim bolestima, od glave do pete.“

Pelagijus proguta još jedan uzdah. „Nije rešeno ni pitanje graviranja, gospodaru Komridže. Graver sigurno za svaku biljku mora na jednoj ploči prikazati sve njene delove. Tako nešto je sasvim prikladno kad biljka ima samo jednu primenu, ali kad ih ima više, gde smestiti tu ploču?“

„Tačno, tačno. A opet, to je osnovno načelo – budući da nema tog organa ili dela ljudskog tela koji ne odgovaraju nekom elementu, nekoj planeti, nekom razumu, tako da bismo u izvesnoj meri i broju pomoću Arhetipa ili prvog obrasca mogli ilustrirati poklapanje većeg s manjim svetom. A ako bih *Theatrum* uredio biljku po biljku, čime bi redosled bio određen... da vidimo. Možda bi trebalo da ih uredim sledeći hijerarhiju prirode. Drveće prvo, pa zatim žbunje. Puzavice, pratioci visokog drveća i paraziti nižeg. Niske biljke... ili, čekaj malo. Možda bi ih trebalo poredati prema uticaju. Biljke kojima upravlja Sunce, pa Mesečeve biljke, a zatim ostali planetarni uticaji po redu.“

„Gospodaru Komridže“, reče Pelagijus odlučno, „svaku od tih podela dosad ste isprobali bar jednom pre nego što sam ja došao. Svaka ima vrednost ali, s poštovanjem, gospodaru, došli smo do tačke kad se morate odlučiti za jednu i urediti građu prema konačnom izgledu. To mora biti vaš izbor.“ Dok je govorio, gledao je u Komridža s dubokom sumnjom. Pelagijusov gospodar je za kratko vreme vidno ostario: dokusurila ga je smrt tihe,

marljive Ane. Kad su Komridž i Pelagijus prvi put jedan drugog pogledali u oči na pijaci robova u Bataviji, Komridž je izgledao kao mali kočoperni petlić. Sada, sa sve težim telom i sve tanjim nogama, izgubio je okretnost iz mlađih dana, pa je počeo ličiti na ona ukočenija, sporija bića, kao što su kameleon ili krastava žaba. Spoljašnje propadanje ogledalo se u unutrašnjoj zbilji: Komridž je postao skoro nesposoban za donošenje odluka.

„Možda bismo mogli poslati nekoliko listova graveru. One koji su skoro potpuno gotovi...?“ Glas mu utihnu.

„S poštovanjem, gospodaru, mislim da tako nešto nije moguće“, odlučno reče Pelagijus. „Od samog početka moramo imati jasnu zamisao delanja. Ploče moraju biti uređene prema konačnom principu, ili niko neće moći da koristi knjigu.“

„Umoran sam, momče. Hajde da sutra nastavimo razgovor. U međuvremenu, možda bismo mogli malo poraditi na glavnom delu. Dokle smo stigli?“

„Beleške o upotrebi destilisanih alkoholnih pića skoro su završene. Trebalo je da kao sledeće razmatramo duvan.“

„Duvan je smrtonosan za osobe s flegmatičnom prirodom. U toploj, vlažnoj batavijskoj klimi, on je čist otrov“, smesta reče Komridž, započinjući žustru tiradu na račun duvana, koju je proteklih godina Pelagijus čuo bezbroj puta.

„Oduvek ste tako govorili, gospodaru“, reče mu strpljivo, pre nego što se starac propisno zagrejao, „ali kako ćete u to da ubedite Holandžane, koji nikad ne ispuštaju svoje lule?“

„Slobodno neka zadrže lule“, prasnu Komridž. „Da su na Istoku, dao bih im da puše *bang*, zato što krep i u vlasti je Sunca, a oni sangviničnije prirode mogu pušiti opijum.“

Pelagijus, koji je tog časa sređivao brojne beleške o štetnosti duvana, prostreli Komridža jednim vrlo podozrivim pogledom. Ako je postojala ijedna osobenost prirode njegovih domaćina u koju je on bio uveren iznad svake sumnje, bila je ta da nije dan Holandžanin nije sposoban da razmišlja o životu ako ga ne posmatra kroz lelujavu zavesu duvanskog dima. Radije bi

odbacili knjigu kao potpunu glupost nego što bi prihvatili ovakvo gledište. Teško je bilo gledati kako Komridž namerno obogaljuje sopstveno delo i pre nego što je rođeno. Njegov gospodar je, koliko je Pelagijus znao, odrastao u Holandiji, za razliku od njega, otac mu je bio Škot koji je za vreme vladavine kraljice Meri zbog vere sam otišao u progonstvo iz rodne zemlje. I mada Komridž ni po čemu nije bio Škot, izuzimajući povremene govorne izlete na tom jeziku, poreklo deteta stranog doseljenika stvorilo je u njemu osećaj otuđenosti od Holandije, zbog čega je ponekad, činilo se Pelagijusu, bio neverovatno ograničen kad je u pitanju kultura u kojoj živi.

Pelagijus proguta primedbu, kao što je učinio mnogo puta dotad. U danima ropstva Komridž je prema Pelagijusu bio zadirajuće uviđavan što se tiče odnosa gospodara i roba, ali Pelagijus se ni najmanje nije zavaravao da mu je ikad bilo dopušteno da kao ravnopravan izrazi svoje mišljenje. Sad je bio slobodan čovek, a Komridž njegov zaštitnik, ali prilike se ni najmanje nisu promenile. Komridž je u svakom trenutku njihovog odnosa izražavao svoju zavisnost od Pelagijusa, samo što je toga bio slepo nesvestan, baš kao što je bio nesvestan i svoje zavisnosti od supruge.

Kako su nedelje prolazile, neke su odluke neizbežno bile donete. Komridž je postepeno popustio pod nagovorima da biljke uredi po klasama. Pronašao je i unajmio gravera; bio je to povod čitavog niza novih rasprava i nedoumica, dok se konačno nije odlučio za majstora Gerita s Turfmarkta. Geritov račun za sve ploče trebalo bi da iznosi onoliko koliko je njima dvojici dovoljno za šest godina života; od tog iznosa Pelagijusa je obli-vao hladan znoj. Rizik koji je pratio čitav poduhvat koštao ga je mnogo neprospavanih noći. Nakon iscrpljujuće potrage utvrdili su da nijedan izdavač nije spreman da se prihvati posla ukoliko ilustracije nisu već gotove; na taj način je skoro sve troškove pripreme knjige snosio sam autor. Pelagijus nije znao kakvim novčanim sredstvima Komridž raspolaže, mada je bio dovoljno

pronicipljiv da pretpostavi: pedeset ploča s ilustracijama preko cele strane za *Theatrum*, pogotovu ako bi uz njih trebalo načiniti i izvestan broj finih, ručno bojenih primeraka, kao što je Komridž jasno predočavao da treba, zadaće ozbiljan udarac njegovoj ušteđevini. Da se odštampaju ploče za pet stotina primeraka knjige biće potrebno još šezdeset pet guldena, od čega će preko četrdeset otići samo na papir. Sve u svemu, više od dve hiljade guldena: Pelagijus je sumnjao da Komridž ima mnogo više od toga. Čak i pored ograničenih mogućnosti lečenja u Bataviji, honorari koje je mogao dobiti jedan tako ekscentričan, svojeglav i svadljiv čovek verovatno nisu bili previsoki. Činilo mu se malo verovatnim da je Komridž uštedeo mnogo više od te sume. Pelagijus je Komridžu vratio ostatak novca koji je od njega dobio kao potporu za školovanje, tako da je Pelagijusova lična budućnost i mogućnost da se vrati u Lajden radi produžetka studija i da nakon toga kao slobodan čovek ode u Bataviju da propoveda reč Božju, u potpunosti zavisila od uspeha Komridžove knjige, na koju Pelagijus gotovo da nije mogao uticati, izuzimajući nametanje bar nekakvog reda, u meri u kojoj mu je to bilo dozvoljeno.

U međuvremenu, Komridž nije imao ni najblažu predstavu o svemu ovome. Ako je i bio zabrinut za knjigu, onda to nije otvoreno pokazivao, njegova se uznemirenost ogledala u npr. sitoj naravi i plahovitim promenama mišljenja. Pelagijus je srđito nastojao da se usredsredi na hitne zadatke koji su mu bili pri ruci, strepeći da bi ga svaki pokušaj zauzimanja nekog šireg stanovišta naveo da izgubi živce. Živeli su najskromnije što su mogli: zarad što niže kirije odrekli su se svih usluga mevrour Mariken, njihove stanodavke. Svakog dana, pre no što bi otpočeo s radom na *Theatrumu*, Pelagijus je prvo iznosio napolje noćne posude, donosio svežu vodu, čistio daščani pod u njihovom stanu i kuvao neko od prostih jela: ovsenu kašu, poparu, mršav paprikaš od bakalara, kelja i luka. Jednom nedeljno prao je rublje. Komridž je, razume se, gundao zbog vremena koje je

Pelagijus traćio na te naporne poslove, ali mevrouw Mariken se s takvom brigom starala o čistoći svoje kuće da se Pelagijus nije usuđivao da spusti merila kako ih ne bi zamolila da pronađu drugi stan. Opsedala ga je potreba za štedljivim upravljanjem sredstvima, kao da bi nekako, ostavljajući svake nedelje na stranu pokoji stuiver, mogao nadoknaditi stotine guldena koji su curili iz Komridžovog novčanika. Pošto bi s dnevnog reda skinuo najhitnije poslove, ostatak dana provodio je spremajući stranice s ilustracijama, spajajući svoje i Komridžove pedantne prikaze različitih delova biljke u jedan zajednički crtež na pažljivo pripremljenoj stranici, praćen iscrpnom beleškom, radi čega je morao naučiti da piše unatraske, tako da je graveru preostajalo samo da preslika izvornik kako bi dobio pravilno odštampanu stranu.

Jednu za drugom Pelagijus je završavao stranice knjige i nosio ih majstoru Geritu. Gerit je naplaćivao četrdeset guldena po ploči (u to je trebalo uključiti, što se potrudio da im odmah istakne, i cenu bakra), pa je Komridž zbog ukupnog iznosa samo bespomoćno psovao lopove i iznuđivače, mada je bilo jasno da je nemoguće završiti posao jeftinije. Pelagijus je imao zaduženje da Geritu nosi završene crteže i po dvadeset guldena za svaki, ostatak mu je trebalo platiti po okončanju čitavog posla.

Što se samog Pelagijusa tiče, prilično se radovao posetama graveru, jer su mu prekidale dosadu jednoličnih dana koje je u tišini provodio zadubljen u misli, u tišini uglavnom narušavanoj samo razdražujućim zvukom Komridžovog bolnog, grčevitog kašlja, koji mu se javio ubrzo po dolasku u Evropu i nikad mu u potpunosti nije prestao, kao i upornim čegrtanjem kandži golubova po crepu od škrljeveca iznad njihovih glava.

Jednom prilikom, u rano proleće, Pelagijus je pogledao svoj folio, brižljivo dopisao poslednju reč i spustio pero. „Gospodaru, ova stranica je spremna za majstora Gerita.“

„A, je l' tako. Da vidim.“ Komridž se odmače od stola s visokim nogarima i pogleda pripremljenu stranicu. „Cvet... list...

zrela mahuna... koren. Priprema podzemnog korena... Aha, nije tako loše. Jesi li proverio zabeležku u ogledalu?“

„Naravno, gospodaru.“

„Onda je baš možeš i poneti. Ali ta će prokleta krvopija sigurno tražiti svoje pare.“ Komridž nestade u svojoj sobi i Pelagijus začu kako struže okovanim kovčegom po podu dok ga je izvlačio ispod kreveta. On za to vreme pažljivo smota gotov crtež, ubaci ga u valjkastu kožnu torbu i zatvori poklopac. Potom uze ogrtač i šešir, koji su visili na klinu pored vrata, i kad se Komridž vratio s dvadeset guldena, Pelagijus već beše spreman za polazak.

Stan im se nalazio usred grada, u jednoj ulici sa starim kućama blizu Grote Kerka, čiji je ugled u svetu strašno opao nakon izgradnje nove, modernije četvrti u blizini Fajferberga i Forhauta. Majstor Gerit je živio na obodu Haga, u delu grada koji su zaposle male radionice i nezavisne zanatlije svake vrste, među kojima su se mnogi bavili bučnim ili smrdljivim zanimanjima. Naravno, za graviranje nije važno ni jedno ni drugo; no, svako je bilo zgodno za gravera kao što je bio Gerit da radi u blizini štampara, čiji je zanat bio i bučan i smrdljiv. Bila je to veoma prijatna šetnja, čak i u sveže jutro ranog proleća, i pored toga što je dečurlija pored koje je prolazio bezobrazno mjaukala i dobacivala mu „Crni Petre!“ dok je prolazio oko policijske stanice Binenhof, i nastavljao putem pored dugačkog kanala nazvanog Spui do Turfmarkta. Poput ostalih gravera, i majstor Gerit je, kako bi obezbedio što više može svetlosti, imao radionicu na prvom spratu zgrade, iznad prostorija štamparije u prizemlju. Kad je zakucao na sporedna vrata i glas mu doviknuo da uđe, Pelagijus se popeo vrtoglavim stepeništem i obreo se na Geritovom tavanu.

Gerit je sedeo za stolom, a svetlost je padala preko bakarne ploče ispred njega, u jednoj ruci je držao rezaljku, a crtež na kome radi bio je zakačen za štafelaj pored njega. Bio je to veliki čovek, pre debeo nego krupne građe, sa svetlim očima na

bledom licu, tankom, ravnom, prljavom sedom kosom, i odsečnim i neprijatnim ponašanjem, ali veoma ugledan zanatlija.

„Ej, evo crnca. Donosiš mi još jedan?“

Pelagijus se bez reči pokloni i uruči mu torbu s crtežom. Gerit obrisa ruke o pantalone, prihvati crtež, razvi ga na slobodnom kraju radnog stola i poče ga pažljivo proučavati. Na kraju klimnu glavom.

„Biće dobar. A, ne. Ima ovde jedna stvar. Pogledaj ovo. Na mestu gde se mahuna deli. Da li ovo treba da budu zasebne semenke, ili je u pitanju nešto, znaš, poput maline ili kupine? Ili nešto između, kao što je nar?“

„To su zasebne semenke, a ne koštunice, majstore Gerit. Mrke su boje, sa čvrstom opnom.“

„Dobro. Zapamtiću to. Da vidim novac.“

Pelagijus mu ćutke predade dvadeset guldena. Gerit je ne samo prebrojao novčiće već je svaki pustio da zvekne o sto i pregledao ga pre nego što ih je sve zajedno tutnuo u džep. Tek kad se uverio da svih dvadeset novčića imaju odgovarajuću težinu i vrednost, nažvrljao je priznanicu na prljavom parčetu masnog papira i pružio je Pelagijusu.

„Poslednji crtež koji si doneo završen je. Šta ono beše? Kineski đumbir, čini mi se. Izvukao sam probni otisak za doktora.“ Dok je govorio, prešao je preko sobe i počeo preturati po svežnju papira, a zatim je Pelagijusu pružio folio s gravirom.

„Hvala vam. Odličan je.“ I zaista je bio odličan. Stranica je prikazivala kineski đumbir i njegove delove oštro, jasno i tačno. Latinski tekst ispod crteža na prvi pogled se činio bez greške, i verovatno ih nije ni bilo. Gerit je bio skup zato što ga je pratio glas da retko pravi greške. Pelagijusu se taj čovek nije dopadao, zbog nepristojnog ponašanja i teškog, kiselkastog smrada, ali cenio je njegovu vrednost. Graver se već vratio poslu, a da prethodno nije čak ni sačekao da vidi treba li načiniti neke ispravke, pretpostavivši, sa sebi svojstvenom drskošću, da ih sigurno neće biti. Pelagijus je u tišini pažljivo pročitao tekst, stavio probni oti-

sak u torbu i zvanično se naklonio Geritu, koji se, glave pognute iznad stola s rukom koja se pomerala odsečnom, mehaničkom tačnošću dok je vrhom rezaljke gulila metalnu ploču i odbacivala svetle, poput lokni kose ukovrdžane komadiće bakra, nije ni osvrnuo na Pelagijusa niti mu otpozdravio. Pelagijus se okrenu i sam izađe iz sobe.

Pažnju mu privuče lupa iz štamparije, pa on na časak proviri kroz prozor da vidi šta se događa. Štampanje će biti, znao je, još jedan veliki izdatak; kopkalo ga je da sazna postoji li ikakav način da se na tom poslu uštedi nešto novca. Posao su obavljala tri čoveka, od kojih je prvi ravnomerno nanosio gusto crno mastilo na površinu bakarne ploče, drugi je podjednako brižljivo skidao mastilo s druge ploče sve dok ponovo nije izgledala čisto, što je bio postupak koji je zbunjivao Pelagijusa i sumnjivo mu ličio na ćorava posla. Oštri metalni miris uljastog mastila dogrevanog u lončetu iznad malog žeravnika širio se kroz prozor. Treći, stariji čovek, Klas, glavni štampar, kog je Pelagijus ranije upoznao, spretno je stavljao ploču na presu. Kad je Pelagijus zastao pokraj prozora, on je podigao pogled, opazivši da mu je nešto zaklonilo svetlost.

„Ti si doktor Komridžov crnac, je l' da? Hoćeš da vidiš šta radimo?“ Pelagijus otvori vrata i uđe. „Štampano veliku porudžbinu za majstora Gerita. Isto tako radićemo i ploče tvog gospodara, samo ako nas sve uzme.“

„Uopšte mi ne liči na presu“, reče Pelagijus, posmatrajući veliku drvenu spravu na sredini sobe.

„Aha. Ti mora da si video štampar za štampani tekst. Ovo je presa za bakarne ploče. Vidi. Ovde ulazi ploča. Papir stavljaмо preko, pa zatim ove pokrivače, da izjednače pritisak. Zatim ploča prolazi kroz valjke.“ Valjke je pokretao točak s četiri velike prečke, nalik na krst svetog Andreja. Postavivši stopalo na jednu i obema rukama nalegnuivši na drugu, Klas je pokrenuo mašinu, zaljuljavši se čitavim, ne baš malim telom. Kako se točak okretao, kalup je sporo prolazio između valjaka. Kad je

čitava ploča izašla na drugu stranu, Klas je pustio prečku koju je držao, sklonio pokrivač i odlepio papir, pažljivo ga držeći za uglove. „Evo. Savršen otisak, zapravo, biće kad se osuši. I za sva-ki sledeći otisak treba ponoviti postupak. Sad možeš ispričati gospodaru gde će mu otići novac.“

„Koliko treba da se odštampa jedna strana?“, upita Pelagijus.

„Oh, tri-četiri minuta. I to ako radimo sva trojica. Zato i naplaćujemo gulden za sto. Hajde, momče. Skidaj kaput i sam provuci nekoliko strana. Daj mi samo časak da povratim dah.“

Pelagijus sasvim rado skide šešir, ogrtač i sako, i pun očekivanja stade pored točka velike prese. Dvojica pomoćnika ga odme-riše ispod oka, a onda razmeniše poglede.

„Bilo bi bolje da on crni mastilom“, prošaputa jedan od njih. „Ionako je već crn.“

„Jezik za zube, Janeken“, bez ljutnje zapovedi Klas. „Viš kako finu košulju nosi. I kad me bude zanimalo tvoje mišljenje, sam ću te pitati.“ On pripremi za štampanje novu stranu i Pelagijus spremno cimnu prečku na točku. Bio je to zapanjujuće težak posao; mišići na leđima zategli su mu se od napora, i tek pošto je iz sve snage nogom nagazio drugu prečku i upotrebio obe ruke, naterao je presu da se pokrene. Trojica štampara su se kiko-tala zbog napora koji je morao da uloži, s uobičajenom surovo-šću radnika koji uživaju posmatrajući gospodina kako se muči završavajući posao u kom su oni vični. „Nije loše. Neka ide rav-nomerno“, oštro mu reče Klas. „Finom ujednačenom brzinom. Evo ga. Vidiš? Stvarno nije teško.“

Teško dišući Pelagijus je raskopčao prsluk, dok je Klas izvu-kao otisak i okačio ga. „I ti ovako radiš čitav dan?“

„Čitav dan, sinak, kad je navala. Imamo izdavača koji očaj-nički želi ove ploče. Bakarne gravire su ti ovih dana poslednji krik, jer javnost smatra da su drvene ploče za duborez obične. Štampari, poput vašeg majnher Van der Aa, uglavnom ugova-rajaju posao sa strane. U svakom slučaju, što se ovih ploča tiče, u svakoj knjizi biće dvanaest gravira, a oni štampaju hiljadu pri-

meraka. Ispala je nekakva zbrka, pa je majstor Gerit morao da ponovo izgravira tri ploče. Neko je dao fine pare za to, siguran sam, i sad su u žurbi. Jesi li spreman za još jednu?“

„Jesam.“ On udahnu duboko i zavrte točak.

Radio je čitav sat u štampariji i kući je otišao osećajući se bolje zbog toga. Naučio je mnogo o procesu štampanja, što mu je, iako ga nije utešilo, barem dalo jasniji uvid u ono što ih čeka pre nego što Komridžova knjiga bude objavljena. Iako je znao da će ga sledećeg jutra boleti svaka koščica, naporna vežba okre-tanja prese ipak mu je činila dobro. Svakog dana je radeći na *Theatrumu* previše vremena provodio u istom položaju na tvr-doj drvenoj stolici; zbog toga je imao košmarne i iscrpljujuće snove u kojima su ga progonile prikaze, za koje je strepeo da su možda istinski znaci. Ranije nije razmišljao o tome kako će i za proces štampanja biti potrebno mnogo novca; ali imao je prili-ke da se upozna s poslom koji mora biti obavljen, da ga oseti sopstvenim mišićima. Šta god Komridž mislio, nema jevtinog načina da se taj posao završi.